

РЕЛИГИЈА И ЕТНИЦИЗАМ У СПОРТСКОЈ ИНДУСТРИЈИ

Игор Радошевић*

Универзитет Метрополитан, Факултет за менаџмент, Београд

Бојана Остојић

Висока школа академских студија „Доситеј“

Спорт је као делатност постао прихваћен од стране свих религија. Историјски гледано, античке Олимпијске игре су биле посвећене богу Зевсу и представљале су разлог за примирја између зараћених народа у којима су учествовали искључиво мушкарци док је религија улогу жена усмерила ка породици и домаћинству. Александар Македонски је олимпијским победницима који би били заробљени у рату као део противничке војске за време ратних похода, у знак поштовања према постигнутим спортским резултатима, имао обичај да поштеди живот. Религија данас највећи утицај има код нижих друштвених слојева. Обични људи који имају пристојан друштвени стандард све мање верују у натприродне моћи. Спорт, забава, интернет и друштвене мреже су такође утицале на смањивање утицаја религије јер су донекле обезбедиле одговоре на питања на које религија нема одговор.

Кључне речи: *спорт, религија, друштвене мреже*

Увод

Када се говори о утицају религије на спортску индустрију, неопходно је напоменути да је у таквим ситуацијама улога државе од пресудног значаја. Са економског аспекта гледано, спортска индустрија представља једну од најпрофитабилнијих грана индустрија. Управо због своје вредности и убрзаног развоја, спортска индустрија постаје област у којој се преплићу интереси различитих група, које не воде рачуна о основним начелима религије већ им је крајњи циљ остваривање профита а такође имају и политичку позадину. Спорт је постао профитабилна делатност која пружа могућност зараде великог новца и због тога представља средство за остваривање политичких циљева без обзира на последице које ће оставити за собом.

Колико су највећа спортска такмичења (Олимпијске игре, Светско и Европско првенство у фудбалу, Супербол) пројекти који имају задатак да промовишу пре свега сам спорт и допринесу остваривању профита као и промоције земље домаћина, његову организациону улогу уз занемаривање националних и етничких последица које спортска индустрија при том прави? Каква је повезаност између рели-

* Доц. др Игор Радошевић, igor.radosevic@metropolitan.ac.rs

гије, тероризма и спорта? Какав утицај држава има у заштити промовисања мржње и етничке нетрпељивости? Које су консеквенце које држава спроводи над лицима које раде у супротности са Законом о црквама и верским заједницама? Колики је утицај религије на такмичење и исхрану спортиста? Колико религија утиче на развој спортске индустрије а колико спортска индустрија утиче на религију?

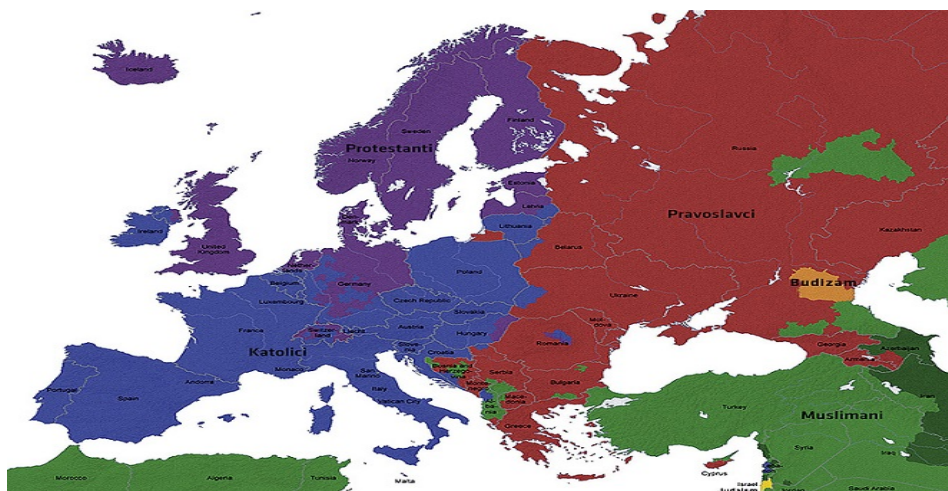
На примеру организације спортских догађаја анализирали смо колике последице религија и етничка нетрпељивост остављају по свест навијача и које мере је неопходно спровести како би се избегли сукоби и верска дискриминација. Истражили смо и да ли политика утиче на етничку и расну дискриминацију као и који су узроци етничке и верске нетрпељивости? Анализирали смо истраживања о навијачима који верују да Бог има улогу у одлучивању крајњег исхода спортског такмичења. Анализирали смо какав однос економски развијене земље имају према сиромашним? Да ли је религија узрок и за појаву расизма у спорту? Колика је повезаност религије са хомосексуализмом у спорту? Колики је утицај религије на такмичења за време поста? Колико религија утиче на спортисткиње које се такмиче? Колика је повезаност религије са спортском опремом са верским симболима?

Расизам и етничка подела у спорту

Крајем XX века очекивало се да расизам већ увелико нестане са спортских терена, међутим, сведоци смо да је то далеко од истине. Свакодневно добијамо информације да су навијачи, а неретко и сами играчи вређали спортисте на расној основи што због различите боје коже што због различите верске или етничке припадности. Расна мржња се односи на припаднике друге расе (европљани, африканци, азијати, индуси, блиски исток – арапи) који се због своје различитости у виду боје коже сматрају мање вредним и према којима се односи са одбојношћу и ниподаштавањем. Проблем расизма и етничких подела које су присутне у спортској индустрији уско је повезан са религијом. Мржња која је настала између држава углавном се свела на верску нетрпељивост. На примеру Балкана утакмице између Србије и Албаније, као и Србије и Хрватске, због ратова који су вођени 90-их година између Срба (православаца) и Албанаца (муслимана) као и Срба (православаца) и Хрвата (католика), се сматрају утакмицама високог ризика где навијачи на трибинама исказују своју мржњу према противничким играчима скандирајући вулгарне пароле и позивајући на убиство и смрт противника.

Инциденти на спортским објектима су постали све чешћи. Постали смо сведоци промовисања фашистичких парола од стране публике али и од самих спортиста. Двоструки аршини кажњавања разних комисија неће допринети смиривању страсти на спортским теренима већ ће их само распламсати. Законе и правилнике који служе да санкционишу клубове организаторе као и навијаче за непримерена понашања на спортским објектима не треба двосмислено тумачити јер правила морају бити иста за све. Сведоци смо да се навијачи на спортским догађајима неретко користе и у политичке сврхе, као средство притиска, узвикивајући погрдне пароле против одређених руководилаца, како спортских тако и државних. Инциденти које хулигани неретко направе на спортским објектима и градским улицама пре, за време

или после саме утакмице, често остају без консеквенца и реакција државних органа, чиме се тим истим хулиганима ствара психолошки ореол непобедивости и при том им се даје на значају. По професору Михајловићу, „озбиљан спорт нема никакве везе са фер-плејом. Он је везан са мржњом, љубомором, хвалисањем, непоштовањем свих правила и садистичким уживањем у насиљу: другим речима, то је рат без пуцања“.¹ Светска и Европска фудбалска организација (ФИФА и УЕФА) су најавиле обрачун са расизмом и хулиганизмом, користећи фудбалере и такмичења као што су Светска и Европска првенства као и Лигу шампиона за промоцију у борби против расизма, етничке и верске нетрпељивости.

Слика 1 – Верска припадност по државама
(Извор: <https://churchpop.com/2014/10/09/10-maps-religion-europe/>)

Повезаност спорта и религије

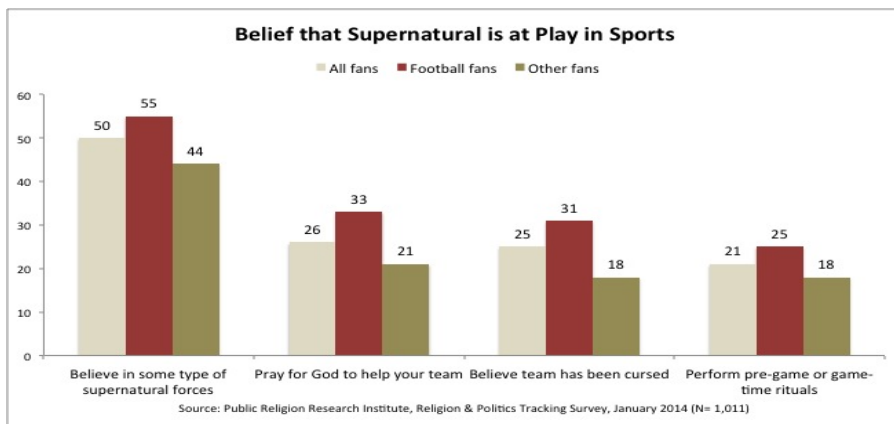
Са историјског аспекта гледано, повезаност религије и спорта је свакодневно присутна. Верски објекти (цркве, храмови, синагоге и џамије) имају улогу да окупе велики број људи као што данас то раде спортски објекти (стадиони, хале, базени). У верским објектима се певају верске песме док се на спортским објектима певају навијачке песме. Навијачи носе обележја и заставе својих клубова, репрезентација као и национална обележја државе којој припадају као што се у верским објектима носе верска обележја. Када је неизвесан резултат или се шутирају пенали који треба да одлуче победника навијачи се прекрсте и моле Богу за победу као што то раде верници у верским објектима. Сукоб између религије и спорта је настао када се нагло повећао број људи који су викендом радије ишли на стадионе или код куће

¹ Михајловић, М., Спортске организације и спортски догађаји, Спортски савез Србије, Београд, 2013, стр. 143.

гледали утакмице уместо да су ишли у цркву.² Закон о црквама и верским заједницама³ је донет како би омогућио слободу вероисповести и забрани верску дискриминацију.

Повезаност религије и спорта се може посматрати на различите начине. Свака нација поистовећује свој идентитет са религијом којој припада и националним спортом који се игра у земљи. Када неко помене Бразил, Италију, Аргентину или Шпанија прво што нас асоцира су католичка црква и фудбал, јер су грађани ових земаља велики верници и фудбалски фанатици. У XXI веку, сукоби између држава су најчешће изазвани верским и политичким разлозима. Светска и Европска фудбалска организација (ФИФА и УЕФА) управо из тих разлога избегавају да организују сусрете у квалификацијама између земаља које су у верским и етничким сукобима као што су Турска-Јерменија, Гибралтар-Шпанија, Русија-Грузија, Јерменија-Азербејџан. Слична је ситуација када је у питању клупски фудбал где се навијачи грчких и турских, српских и хрватских, руских и пољских клубова не подносе и једва чекају прилику за изазивањем нових инцидената.

Велики број спортиста као и спортских навијача изјашњавају се као верници који верују у више силе и натприродне моћи. Према истраживању из 2014. године које је спровео Public Religion Research Institute, 50% америчких навијача види натприродне силе у спорту, између 21-33% навијача се моли Богу да њихов тим победи, од 18-31% верује да је њихов тим уклет, док 18-25% изводи ритуал пре или за време утакмице. Процентуално гледано, један од пет спортских навијача верује да Бог има улогу у одлучивању крајњег исхода спортског такмичења.⁴

Слика 2 – Процент спортских навијача који верују у натприродне појаве у спорту

² Barber, N., The Human Beast, Is Sport a Religion? Psychology Today, Nov, 2009 <https://www.psychologytoday.com/blog/the-human-beast/200911/is-sport-religion>

³ Закон о црквама и верским заједницама, Забрана верске дискриминације, Службени гласник РС, бр. 36/2006, чл. 2, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_crkvama_i_verskim_zajednicama.html

⁴ Cox, D., Rivera, J. N., Jones, R, Half of American Fans See Supernatural Forces at Play in Sports, Public Religion Research Institute, Jan, 2014 <http://publicreligion.org/research/2014/01/jan-2014-sports-poll/#.Vt20porKt8>

Широм света можемо да приметимо да већина спортиста свој успех приписује религији. Све је више спортиста који се после постигнутог поготка прекрсте или дижу руке ка небу као гест захваљивања Богу који им је помогао. Спортисти имају обичај да се прекрсте или поклоне у знак поштовања и захвалности према Богу, сматрајући га главним узроком својих успеха. Многи спортисти верују да су непобедиви јер имају свог Бога уз себе. Амерички боксер Мухамед Али је пред меч са Џорџом Форманом 1974. године изјавио: Како могу да изгубим када имам Алаха уз себе.⁵ Спортисти са Новог Зеланда пред сваку утакмицу изводе ритуални плес „Ха-ка“ који је повезан са религијом Абориџана. Један од најбољих фудбалера свих времена, Дијео Армандо Марадона је у чувеној утакмици са Енглеском постигао одлучујући гол руком, коју су медији касније назвали Hand of God (Божја рука). Играч америчког фудбала (НФЛ), Хусеин Абдулах (муслиман) из клуба Kansas City Chiefs, кажњен је од стране судија јер је на утакмици после постигнутог поготка (тачдауна) клекнуо на колена и помолио се. Проблем двоструких аршина се појавио јер други играч америчког фудбала Тим Тебоу (хришћанин) није био кажњен што је клекнуо на једно колена и помолио се Богу.⁶

У Србији смо пре неколико година имали инциденте који су засновани на расној и верској основи, где је публика фудбалере афричког порекла гађала бананама док је фудбалере муслиманске вероисповести гађала свињским главама. Нажалост, казне су у оваквим ситуацијама ретке и благе, и сведе се углавном на новчане казне уз евентуално одигравање идућег меча без присуства публике. Такође, морамо поменути и пример инцидента на верској основи у коме је фудбалер Адем Љајић, репрезентативац Србије исламске вероисповести, одбио да пева националну химну у којој се помиње текст „Боже спаси, Боже храни, српске земље, српски род“ јер га то вређа као муслимана и припадника бошњачког народа, због чега је био одстрањен из националног тима.

Са друге стране, спортске федерације не дозвољавају да се религија превише меша у спорт. Примера ради, Светска кошаркашка федерација (ФИБА) забранила је ношење верских симбола попут турбана, хиџаба и јармулке које носе сики, муслимански и јеврејски кошаркаши за време такмичења. Светска фудбалска федерација (ФИФА) је у потпуности преокренула забрану ношења верских обележја на главама, на основу прелиминарног суђења у циљу праћења питања безбедности. Међународни олимпијски комитет и Светска џудо федерација постигли су договор да дозволе џудисткињи из Саудијске Арабије да носи хиџаб за време Олимпијских игара у Лондону 2012. године, док је у Сједињеним Америчким Државама, НЦАА (Америчка универзитетска кошаркашка лига) дозволила својим кошаркашицама да носе хиџабе и турбане на такмичењима.⁷

⁵ Religion and sport: Do prayers help players? BBC News Magazine, May, 2011. <http://www.bbc.com/news/magazine-13575702>

⁶ Skretta, D., NFL says Chiefs safety should not have been penalized for dropping to his knees in prayer, Crux, Associated Press, 30. Septembar, 2014. http://www.cruxnow.com/faith/2014/09/30/husain-abdullah-slide-prayer-by-kansas-city-chiefs-player-brings-big-buzz/?s_campaign=crux:email:ja

⁷ Waldron, T., Muslim Basketball Player Speaks out Against International Federation's Ban on Religious Headwear, Think progress – Sports, Aug, 2014. <http://thinkprogress.org/sports/2014/08/29/3477436/international-basketball-federation-delays-review-of-ban-on-religious-head-wear/>

У аматерском спорту, многе школе које су финансиране од стране непрофитних организација уз помоћ владиних средстава учествују у спортским такмичењима Хришћанске лиге које организује црква. На оваквим примерима можемо да видимо повезаност религије са спортом у циљу промовисања здравог начина живота.

Светска фудбала организација (ФИФА) покушава преко пројекта "For the Game. For the World"⁸ да помири сукобљене стране.

Утицај религије на безбедност у спорту

Спортска такмичења (Олимпијске игре, светска и европска првенства) привлаче пажњу милијарде људи широм света и постала су занимљива терористичким групама које у име своје религије желе да изазову инциденте и скрену пажњу јавности на себе. Као први пример где се религија умешала у спорт можемо навести Олимпијске игре у Минхену 1972. године, где се верски сукоб између Израелаца и Палестинаца пренео ван граница Израела, када су припадници Палестинске терористичке организације „Црни Септембар“ киднаповали и погубили такмичаре Олимпијског тима из Израела. Главни разлог овог терористичког напада је скретање пажње јавности на конфликт између Израела и Палестине који траје деценијама. Овај инцидент је из корена променио систем организације Олимпијских игара као и самог Међународног олимпијског комитета где је будућност Олимпијских игара убудуће зависила од високог нивоа безбедности.

Што се тиче безбедности спортских такмичења у Србији, можемо рећи да се инциденти често дешавају. Иако је Влада Републике Србије донела Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама⁹ још 2003. године, консеквенце за починиоце су благе и ретке. Расизам, национална и етничка нетрпељивост се још увек могу приметити за време спортских утакмица. Неретке су ситуације где навијачи противничким спортистима различите расне, верске, националне или етничке припадности погрдно скандирају, покушавајући да их на све могуће начине увреде, омаловаже и деконцентришу. Водеће спортске институције (ФИФА, УЕФА, ФИБА, НБА) својим правилницима прописали су посебне услове које клубови или савези морају да испуњавају како би могли да се такмиче под њиховим окриљем у којима безбедносни аспекти представљају најбитнији део. Клубови и савези морају да модернизују спортске објекте (стадионе, хале, базене) видео камерама за надзор, новим системима против-пожарне заштите, детаљним претресом на улазима у објекат и детекторима за метал.¹⁰

⁸ Ruggie, J.G., For the game. For the world, FIFA and Human Rights, Harvard Kennedy School, 2016 <https://www.hks.harvard.edu/centers/mrcbg/programs/crri/research/reports/report68>

⁹ Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, Службени гласник РС, бр. 67/2003 www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_i_nedolichnog_ponasanja_na_sportskim_priredbama.html

¹⁰ Радошевић, И., Марковић, Ј., Јеленковић, М., Безбедност у спортској индустрији, Међународна конференција Менаџмент безбедности спортских такмичења, Факултет за спорт, Универзитет Унион-Никола Тесла, Београд, 2015.

Етничка подела на грађане I и II реда

Развој компанија за производњу спортске опреме, као и њихов утицај на друштво преко најпознатијих спортиста са којима имају потписане спонзорске уговоре, сваки даном је све већи. Свесни смо да се млади поистовећују са најбољим спортистима, носећи спортску опрему са логом компанија „Nike“, „Adidas“, Reebok и „Puma“ који су лидери на спортском тржишту, али се поставља питање колико смо свесни чињенице да те исте компаније ангажују јефтину радну снагу у Азији. Одрасли, а неретко и малолетна деца, често раде у нељудским условима у фабрикама широм Азије, по 10-12 сати дневно за недељну плату од 2 долара, правећи те исте спортске производе који се на другим континентима продају за стотине долара/евра. Овде долазимо до ситуације суровог етничког уплитања капитализма и злоупотребе деце у спортској индустрији, кршећи основне повелје Уједињених нација о правима радника и деце. Поставља се питање да ли је могуће да се овакви примери, где малолетна деца раде за ситан новац, дешавају у економски развијеним земљама? Јавна је тајна да економски богате земље, као што су Сједињене Америчке Државе и државе чланице Европске уније, посматрају грађане Азије, Африке, Централне и Јужне Америке као и Источне Европе као грађане ИИ реда. То се најбоље може видети из примера где је квалитет производа који се пласира на ова тржишта доста лошији од производа који се пласира на тржишта ЕУ и Северне Америке. На Азију се гледа као на извор јефтине радне снаге, што можемо видети на примеру да су водеће глобалне компаније спортске опреме (Nike, Adidas, Puma, Reebok) затвориле 90% својих фабрика у Северној Америци и Европи и преселиле своју производњу у Азију (Кина, Индија, Бангладеш, Тајланд, Вијетнам). То је апсурд који траје већ деценијама, где се ниједна институција још није озбиљно позабавила решавањем овог проблема.

Утицај религије на сексуалну дискриминацију у спорту

Религија се умешала и у сексуалну дискриминацију – пример за то је Мајкл Сем, први спортиста који се декларисао као хомосексуалац, драфтован од НФЛ (америчка рагби лига) тима Ст. Луис Рамс, а избачен је из тима пре почетка сезоне јер су многи играчи, тренери као и навијачи оштро реаговали, наводећи њихову хришћанску веру као свој одговор.¹¹

Такмичење за време верских празника

Комерцијализација спорта има свој примарни циљ у виду остваривања профита. То представља један од главних разлога зашто се организатори такмичења превише не базирају на поклапање такмичарских термина са верским празницима, јер би у супротном били принуђени да се свакој религији прилагоде што би довело до знатно мање организованих такмичења, а самим тим и умањеног остваривања профита.

¹¹ God and the game: Religion and sports, Religion Link, Mach, 2015
<http://www.religionlink.com/source-guides/god-and-the-game-religion-and-sports/>

Исхрана представља веома битан део у животу сваког спортисте. Код припадника исламске вероисповести, Куран забрањује конзумирање свињског меса док, за време месеца Рамазана, верницима није дозвољено да конзумирају храну и пиће од изласка до заласка сунца. Многи спортисти исламске вероисповести су имали проблем за време такмичења јер им Куран не дозвољава конзумирање воде за време поста без обзира да ли се пост поклапа са такмичењем, што доводи до дехидратације и угрожавања здравственог стања спортиста. Олимпијске игре у Лондону 2012. године, на којима је наступило 3.500 спортиста исламске вероисповести, су се преклопиле са Рамазанским постом. Како би решили проблем, многи од спортиста су одлучили да посте после Олимпијских игара. Са друге стране, Високи исламски савет Египта је донео верски едикт којим је одлучио да се од египатских олимпијца не захтева пост током тренинга и такмичења.¹² Код хришћана је ситуација другачија – такмичење за време поста захтева измене у исхрани, јер за време поста није дозвољено конзумирање намирница животињског порекла.

Утицај религије на учешће жена на спортским такмичењима (Иран, Саудијска Арабија, Катар)

Религија у спорту заузима посебно место. У појединим земљама религија је забрањивала женској популацији да се баве спортом јер су њихови верски представници сматрали да то није у складу са њиховом религијом. Земље као што су Саудијска Арабија, Катар и Брунеји су последње које су дозволиле женама да се такмиче на Олимпијским играма у Лондону 2012. године. Услов за дозволу учешћа спортисткиња на такмичењима су да спортисткиње морају, у складу са исламом, бити покривене преко целог тела. То значи да им није дозвољено ношење шорцева и кратких мајица, док спортисткиње морају да прекрију косу и руке.¹³ Што се тиче учешћа женске популације интересантно је чињеница да различите земље које су исламске вероисповести различито тумаче Куран.

Слика 3 – Такмичарке из Исламских земаља

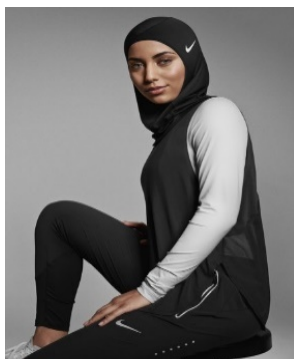
(Извор: <https://promosaik.blogspot.rs/2015/09/muslim-veil-expression-of-diversified.html>)

¹² Исламски спортисти посте после Олимпијских игара у Лондону 2012, Дневне новине Курир, 20.07.2012. <http://www.naslovi.net/2012-07-20/kurir/islamski-sportisti-poste-posle-igara/3677132>

¹³ Steve Patterson, Islam in the Olympics: All Muslim countries send women, Muslim women news, <http://www.muslimwomennews.com/n.php?nid=6945>

Спортска опрема са верским симболима

Компанија Нике је искористила религију за маркетиншку промоцију свог производа намењеног женској популацији исламске вероисповести – Nike Pro Hijab.¹⁴ Такође, произвођачи спортске опреме као што су компаније „Nike“, „Adidas“, „Puma“ и „Reebok“, своју спортску опрему праве у складу са бојама и симболима застава земаља или клубова које ће их носити на такмичењима. Примера ради, дресови фудбалских репрезентација Шведске, Енглеске и Србије су имале крст преко целе предње стране. Иако су ове земље са већинским хришћанским становништвом постојао је ризик да спортисти исламске вероисповести одбију да обуку државни дрес због наметања друге вере.

Слика 4 – Nike Pro Hijab

Закључак

У овом раду указали смо на утицај који религија има на спортску индустрију. Са историјског аспекта гледано, религија није дозвољавала женама учествовање у спортским такмичењима. Потреба за развојем родне равноправности је довела до ситуације у којој је религија ублажила своје ставове где су земље са најтврђим ставовима (Саудијска Арабија, Катар, Брунеји) последње дозволиле својим спортисткињама да се такмиче уз услов њихов изглед буде у складу са Кураном.

Анализирајући утицај религије на спортску индустрију у Србији и земљама бивше Југославије, данашњи спортисти, као и остали учесници у спортској индустрији (навијачи, тренери, менаџери, медији као и сами гледаоци) већином се изјашњавају као верници. Стога нас изненађују двоструки аршини да се навијачи пред такмичења као и за време важних такмичења обраћају Богу за помоћ, док при пропуштеним приликама за постизање погодака ти исти учесници псују истог Бога којем су се малопре молили за успех.

¹⁴ Nike Pro Hijab, <https://www.linkedin.com/pulse/nikes-pro-hijab-swooshes-latest-stroke-marketing-genius-jim-weber>

Литература

- [1] Mihajlović, M., *Sportske organizacije i sportski događaji*, Sportski savez Srbije, Beograd, 2013, str. 143.
- [2] Barber, N., "The Human Beast, Is Sport a Religion?", *Psychology Today*, Nov, 2009, <https://www.psychologytoday.com/blog/the-human-beast/200911/is-sport-religion>
- [3] Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Zabrana verske diskriminacije, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2006, čl. 2, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_crkvama_i_verskim_zajednicama.html
- [4] Cox, D., Rivera, J. N., Jones, R, *Half of American Fans See Supernatural Forces at Play in Sports*, Public Religion Research Institute, Jan, 2014, <http://publicreligion.org/research/2014/01/jan-2014-sports-poll/#.Vt20IporKt8>
- [5] "Religion and sport: Do prayers help players?" *BBC News Magazine*, May, 2011, <http://www.bbc.com/news/magazine-13575702>
- [6] Skretta, D., "NFL says Chiefs safety should not have been penalized for dropping to his knees in prayer", *Associated Press*, 30. Septembar, 2014. http://www.cruznw.com/faith/2014/09/30/husain-abdullah-slide-prayer-by-kansas-city-chiefs-player-brings-big-buzz/?s_campaign=cruz:email:ja
- [7] Waldron, T., *Muslim Basketball Player Speaks out Against International Federation's Ban on Religious Headwear*, Think progress – Sports, Aug, 2014. <http://thinkprogress.org/sports/2014/08/29/3477436/international-basketball-federation-delays-review-of-ban-on-religious-head-wear/>
- [8] Ruggie, J. G., *For the game. For the world, FIFA and Human Rights*, Harvard Kennedy School, 2016, <https://www.hks.harvard.edu/centers/mrcbg/programs/crri/research/reports/report68>
- [9] Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, *Službeni glasnik RS*, br. 67/2003, www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_i_nedolicnog_ponasanja_na_sportskim_priredbama.html
- [10] Radošević, I., Marković, J., Jelenković, M., "Bezbednost u sportskoj industriji", Međunarodna konferencija *Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Fakultet za sport, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd, 2015.
- [11] "God and the game: Religion and sports", *Religion Link*, Mach, 2015, <http://www.religionlink.com/source-guides/god-and-the-game-religion-and-sports/>
- [12] „Islamski sportisti poste posle Olimpijskih igara u Londonu 2012”, *Kurir*, 20.07.2012. <http://www.naslovi.net/2012-07-20/kurir/islamski-sportisti-poste-posle-igara/3677132>
- [13] Steve Patterson, "Islam in the Olympics: All Muslim countries send women", *Muslim women news*, <http://www.muslimwomennews.com/n.php?nid=6945>
- [14] Nike Pro Hijab, <https://www.linkedin.com/pulse/nikes-pro-hijab-swooshs-latest-stroke-marketing-genius-jim-weber>